

Les collectivitzacions a Catalunya i al País Valencià durant la Guerra Civil espanyola de 1936 a 1939

Albert Balcells*

Institut d'Estudis Catalans

Rebut 31 maig 2016 · Acceptat 15 juliol 2016

RESUM

La derrota de l'aixecament militar del 19 de juliol de 1936 a Barcelona i a València desencadenà un procés de collectivització d'empreses, que passaren a ser gestionades per comitès dels seus obrers. Els anarcosindicalistes s'identificaren amb aquest canvi, que les autoritats republicanes, desbordades, intentaren canalitzar. A la zona estudiada, la collectivització fou més important a la indústria que a l'agricultura. Els testimonis crítics antifeixistes del fenomen permeten relativitzar les versions dels propagandistes, que han atribuït tots els defectes del procés als seus adversaris. La gestió obrera descentralitzada perdé terreny a partir de la prova de força de maig de 1937 a Barcelona.

PARAULES CLAU: autogestió obrera, collectivitats agràries, revolució social, Guerra Civil espanyola, anarquisme als països de parla catalana

El col·lapse de l'aparell repressiu de l'Estat republicà després de la desfeta del cop militar del 19 de juliol de 1936 deixà inermes empresaris i propietaris. Sense aquest fet, anarcosindicalistes i marxistes de diverses organitzacions no haurien tingut l'oportunitat d'imposar una transformació de les empreses i de les explotacions agrícoles en sentit collectivista. No és fàcil fer-se una idea exacta del funcionament i de l'abast del fenomen collectivitzador a partir de l'agost de 1936 a Catalunya i al País Valencià, malgrat la valuosa historiografia existent, que és la base del present article, més que no pas els relats militants dels cronistes coetanis, molt condicionats ideològicament i per això inclinats a adoptar el paper de glorificadors o de detractors d'aquella experiència. Els atractius organigrames oficials de l'època ens presenten una economia dirigida en la qual es volia combinar la gestió obrera a les empreses amb una coordinació disciplinada per part de les autoritats polítiques republicanes catalanes. Però aquests organigrames tenen poc a veure amb una realitat complexa i contradictòria que es resisteix a la síntesi historiogràfica igual que en el seu moment no cedí a una racionalització planificada.

Resultaria ingenu continuar veient les collectivitzacions com un fenomen espontani de la classe obrera sense intervenció dels delegats sindicals a les empreses i dels comitès revolucionaris al camp. El fet que no existís un programa previ concret i que no es donessin instruccions ni directi-

ves públiques des dels màxims comitès de les centrals sindicals —CNT i UGT— no vol dir que fos un procés espontani dels treballadors.¹ En el cas de l'empresa Rivière de Barcelona i d'altres, ha quedat clar que fou el Sindicat Metal·lúrgic de la CNT el que va donar les directrius inicials, i els treballadors se'n van fer càrrec per una necessitat de continuïtat i no pas per a iniciar un procés radical de canvi, de manera que la tesi de l'espontaneïtat queda en entredit. Les prioritats de les centrals sindicals eren l'ofensiva militar que acabà amb l'estabilització d'un front a Aragó i la persecució de possibles partidaris de la revolta a la rereguarda.² Però aquestes prioritats no volen dir que no es veiés la importància dels canvis socioeconòmics i que no s'hi intervingués des del primer moment. Encara que aquí centrarem la nostra atenció en aquests canvis i no en l'evolució política, si bé sense fer-hi les referències imprescindibles no es pot estudiar l'evolució dels canvis socioeconòmics.

Molt aviat, els tramvies i els autobusos de Barcelona lluiren la bandera roja i negra llibertària a les carrosseries, amb les sigles de la Confederació Nacional del Treball. Els anarcosindicalistes tenien ara a les seves mans els transports de la ciutat després de les vagues, els acomiadaments, els atemptats i els sabotatges que hi havien tingut lloc des del 1933.³

La Generalitat de Catalunya creà el Consell d'Economia de Catalunya el dia 11 d'agost de 1936 per tal de donar unes directrius, però l'acord no era fàcil entre els altres sectors i la CNT-FAI, que semblava hegemònica en aquell moment amb les armes a les mans. Josep Tarrade-

* Adreça de contacte: Albert Balcells. E-mail: Albert.Balcells@uab.cat

llas, conseller d'Economia de la Generalitat, presidí el Consell i dirigí les negociacions. No seria fins el 24 d'octubre de 1936 que es publicaria el Decret de collectivitzacions i control obrer de la indústria a Catalunya, que era un compromís, atès que pretenia preservar la petita empresa de la collectivització i deixava al marge del text legal l'agricultura i les finances. Des del 27 de setembre, la CNT-FAI havia entrat al Govern de la Generalitat, juntament amb el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), seguidor de la línia comunista, però formalment autònom del Partido Comunista de España, i el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM). Els comitès revolucionaris dels pobles s'havien dissolt dins els nous ajuntaments, que havien de tenir una composició equivalent a la del primer Govern de Josep Tarradellas, el conseller primer que havia presidit el Consell d'Economia des del començament. Aquest primer pas per a superar l'atomització del poder era previ a una regulació dels canvis econòmicosocials, encara que el decret del 24 d'octubre tingué grans dificultats per a ser aplicat de manera coherent.

En principi, cal distingir entre territoris, perquè el paper de les autoritats polítiques regionals fou molt important com a marc legitimador i ordenador. En el cas de Catalunya, l'existència d'un govern autònom, la Generalitat de Catalunya, que veié ampliat l'abast de les seves competències per la guerra fins al maig de 1937, és diferent del cas del País Valencià, que no disposava d'un govern regional ni d'un estatut d'autonomia. Abans del juliol de 1936, les organitzacions del Front Popular al País Valencià volien impulsar un projecte d'estatut d'autonomia que es frustrà amb la guerra. També al País Valencià es donà l'atomització del poder. A la província de València, el Comitè Executiu Popular, format pels partits del Front Popular més la CNT i la UGT, aliades, actuà de fet com un govern autònom, però sense comprendre tota la regió.⁴ El procés collectivitzador anava més lluny d'allò que els republicans d'esquerra i els comunistes estaven disposats a assumir. L'arribada a València, a començaments de novembre de 1936, del Govern de la República presidit pel socialista Largo Caballero, amb quatre ministres anarcosindicalistes, comportà la desaparició del Comitè Executiu Popular el gener de 1937. Però abans havia aprovat, el primer de desembre, les bases que li havia presentat el Consell d'Economia de València, dominat per la CNT i la UGT, que regulaven les collectivitzacions industrials. Seguien pautes molt similars a les del decret català de finals d'octubre de 1936, però eren formalment més radicals atès que establien la collectivització de les empreses de més de cinquanta treballadors. Però el Consell d'Economia de València entraria en crisi el febrer de 1937 i desapareixeria el juny del mateix any.

A la part oriental d'Aragó, ocupada per les columnes procedents de Catalunya, es produí una collectivització que intentà coordinar el Consejo de Aragón, dominat pels anarquistes i que subsistí fins a l'agost de 1937.

En segon lloc, cal distingir entre la indústria i l'agricultura. Mentre que la collectivització industrial va ser més

important que l'agrària a Catalunya, on continuà predominant l'explotació individual familiar al camp, no es pot dir el mateix per al País Valencià, on la collectivització agrària fou més important que la industrial. En tercer lloc, cal distingir entre períodes, atès que el fenomen collectivitzador encetat l'estiu de 1936 començà a ser qüestionat i a retrocedir a partir de l'estiu de 1937 fins al final de la guerra en benefici de la nacionalització o estatalització.

Finalment, cal tenir en compte la correlació de forces diferent en l'ordre sindical. A Catalunya predominava clarament la CNT, dirigida pels sectors anarquistes més irreductibles, encara que la minoria sindicalista adversària de la FAI es reintegrà a la sindical el mes d'agost de 1936. A Catalunya, la UGT, raquíta fins aleshores, conegué un creixement que l'apropià en nombre d'afiliats, a finals de 1936, als de la CNT. La UGT representava, sota la direcció del PSUC, un contrapès moderat als llibertaris.⁵ En canvi, al País Valencià existia des del principi un equilibri de forces entre la CNT i la UGT. A més, dins la CNT es donava el predomini dels sindicalistes més moderats i no el dels anarquistes irreductibles. Al mateix temps, dins la UGT dominava la inclinació esquerrana i, al camp, la central sindical socialista havia crescut més que la CNT. L'afinitat entre les dues sindicals era més gran que a Catalunya, fet que permetia una major entesa entre elles.

EL PROCÉS COL·LECTIVITZADOR A LA INDÚSTRIA DE CATALUNYA FINS A LA TARDOR DE 1937

D'entrada, cal diferenciar-ne dues modalitats: d'una banda, les empreses collectivitzades pels seus obrers i, de l'altra, els agrupaments, les concentracions d'empreses de producció o de serveis dirigides pels sindicats del ram a escala generalment local, però també regional en alguns casos. Totes dues modalitats van ser reglamentades pel Decret de collectivitzacions del 24 d'octubre emès pel Govern de la Generalitat, al qual havien entrat des de finals de setembre els anarcosindicalistes, els socialistes i comunistes unificats del PSUC (adherit a la Internacional Comunista) i els comunistes dissidents del POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista), a més de la Unió de Rabassaires i els Cultivadors del Camp de Catalunya (URC), aquesta darrera formació present al Govern des de finals de juliol d'aquell any per mitjà del seu màxim dirigent, Josep Calvet, que ocupà el càrrec de conseller d'Agricultura durant tota la guerra.⁶

En principi, cal tenir present el marc econòmic general i la política de la Generalitat. Les dificultats econòmiques derivades de la Guerra Civil condicionaren en molts casos l'èxit o el fracàs del canvi revolucionari. L'economia catalana es trobà enfrontada a la vegada a l'exigència de transformar part de la seva indústria en producció per a la guerra sense que existís a la regió cap indústria d'armaments —i això afectà sobretot la metal·lúrgia i la química— i a la pèrdua dels mercats peninsulars en mans dels enemics de la República sense que fos fàcil penetrar en

mercats alternatius, ateses les restriccions imposades pels governs al comerç internacional arran de la Gran Depressió de 1929. També tingué lloc una gran dificultat per a la importació de matèries primeres i combustibles imprescindibles —cosa que bàsicament afectà les indústries de béns de consum com les tèxtils— amb la prioritat explicable per part del Govern de la República de dedicar les divises disponibles a la compra exterior d'armes i d'aliments bàsics. Catalunya, tradicionalment, depenia de l'adquisició de subsistències a la resta d'Espanya i es trobà amb un dèficit cada vegada més greu, que empitjorà amb l'entrada d'una corrua de refugiats que arribaria a representar l'equivalent d'un terç de la població d'abans de la guerra, aflluència a la qual s'afegí la dels funcionaris del poder central, traslladats amb el Govern de la República a Barcelona l'octubre de 1937. La situació encara empitjorà amb l'aïllament de Catalunya de la resta de la Península a partir d'abril de 1938.

La dedicació a la producció de guerra d'una part considerable de la indústria catalana fou un dels factors —no l'únic— de la inflació que ben aviat engolí la pujada de salaris decretada al començament del conflicte, quan la Generalitat reduí la setmana laboral a quaranta hores i decretà l'augment en un quinze per cent dels salaris inferiors a cinc-centes pessetes mensuals. Mentre que el cost de la vida es quadruplicava al llarg del conflicte, els salaris només es duplicaren. La producció industrial va baixar de l'índex 100 al principi de 1936 a l'índex 70 el febrer de 1937 i al 55 l'abril de 1938. Els sectors no vinculats a la producció per a la guerra patiren les conseqüències del tracte preferencial de què gaudí la indústria de guerra. Els desequilibris entre capacitat productiva i assignació de recursos contribuïren a l'espiral inflacionista i al manteniment de taxes de desocupació no neutralitzades per la mobilització de les diverses lleves, que, d'altra banda, no fou plenament efectiva fins a l'estiu de 1937.⁷

La Comissió d'Indústries de Guerra de la Generalitat de Catalunya promogué la conversió per a la producció bèl·lica d'una indústria com la catalana, que no la posseïa abans de la guerra.⁸ Uns 500 tallers i fàbriques amb un nombre total de treballadors entre 50.000 i 80.000 estaven dirigits, generalment sense confiscació, per la CIG.

La col·lectivització demostrà la capacitat de gestió d'una part dels treballadors i el seu sentit de la responsabilitat, però també presentà defectes inicials, tal com explicava en un fulletó gairebé oficial de febrer de 1937 el secretari de la comissió d'aplicació del decret del 24 d'octubre de 1936, Albert Pérez Baró, que representa un testimoni alhora ben informat i força equànim. Segons ell, la indisciplina s'havia ensenyorit de la indústria, en creure que tot ja estava guanyat. Els sindicats, cercant obtenir el major nombre d'afiliats, donaven sovint la raó als indisciplinats, en perjudici de tota la societat i enfront dels consells d'empresa que vetllaven pels interessos de la fàbrica que representaven. Mentre la Generalitat creava una oficina per a pagar durant mesos els jornals a empreses endeutades i sense prou garanties, d'altres, perfecta-

ment competitives, no trobaven suport oficial per a adquirir les matèries primeres imprescindibles.⁹

Per a evitar el caos i redreçar la situació, la Generalitat creà, l'11 d'agost de 1936, el Consell d'Economia de Catalunya, en el qual les diverses forces antifeixistes negociaren el que seria el Decret de col·lectivitzacions i control obrer del 24 d'octubre de 1936, que va ser un compromís amb tots els avantatges i tots els inconvenients d'una transacció, ja que es pretenia garantir la petita propietat i al mateix temps legalitzar i controlar la col·lectivització i els agrupaments.¹⁰ Les empreses de més de cent treballadors i les abandonades pels seus propietaris i gerents eren col·lectivitzades obligatòriament i la gestió era posada en mans de consells d'empresa elegits periòdicament per l'assemblea de treballadors. Les de menys de cent treballadors i més de cinquanta podien ser col·lectivitzades si ho demanaven els dos terços dels seus assalariats. Les de menys de cinquanta continuarien governades pels seus propietaris, però fiscalitzades per un consell obrer de control.

Els consells d'empresa elegien els seus representants als consells generals d'indústria, que havien de ser catorze. La majoria no es formaren fins a la tardor de 1937, i només amb els representants de la CNT i de la UGT juntament amb els tècnics designats pel Consell d'Economia, però sense els representants dels treballadors de les empreses col·lectivitzades, per un problema de cens. Els consells generals d'indústria estaven representats, juntament amb les dues grans sindicals i els tècnics designats per la Generalitat, al Consell d'Economia, màxim organisme rector i planificador. Ni sindicalització de la indústria —encara que els agrupaments ho eren—, com volien els anarcosindicalistes, ni nacionalització estatalitzadora, com volien els marxistes, sinó gestió obrera a la base, però amb un control directiu suprem. Els beneficis de les empreses col·lectivitzades no havien de ser apropiats privadament, sinó que la meitat dels guanys havien de ser entregats a una gran caixa oficial de crèdit de la Generalitat, que distribuïria els préstecs d'acord amb els interessos col·lectius, de manera que seria un instrument de disciplina, perquè en quedarien excloses les empreses que no seguisin les directives generals de preus i salaris així com les altres disposicions.

Cal tenir en compte que la banca estava intervinguda i controlada, però no col·lectivitzada. Amb tot, aquella caixa oficial de crèdit no es va crear fins a finals de 1937. Les deficiències del sistema no es degueren, per tant, únicament als treballadors i a les sindicals, sinó també a la Generalitat. Sense aquest organisme no hi podia haver ordre ni concert en la nova economia col·lectivitzada. Per a explicar-ne l'endarreriment, cal tenir present el poc interès del conseller Tarradellas a crear aquesta caixa, igual que la resistència dels anarcosindicalistes a acceptar el principi d'indemnització dels expropiats que el projecte comportava. La sortida dels anarcosindicalistes del Govern de la Generalitat el juny de 1937 aplanà el terreny, al mateix temps que el Consell d'Economia perdia pes en benefici del conseller del ram dins el Govern de la Generalitat.

Amb el Decret de collectivitzacions es volia mantenir la petita empresa industrial i comercial, igual que es feia amb la petita propietat agrícola, i això reflectia la voluntat de preservar el front antifeixista, que era interclassista, tal com remarcaven Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i el PSUC. Es pretenia evitar la disgregació social dins de Catalunya. Així, es posaven límits a la socialització tal com era entesa pels anarquistes.

En realitat, la collectivització industrial havia anat més lluny del que establia *a posteriori* el decret del 24 d'octubre de 1936. Així, a la indústria tèxtil cotonera, tan important aleshores a Catalunya, el 54 % de les empreses de tissatge tenien com a màxim cinquanta telers, i això vol dir que la majoria no passaven de cinquanta treballadors i haurien d'haver restat excloses de la collectivització. I, això no obstant, un llibre de propaganda de 1937 —*Colektivizaciones. La obra constructiva de la revolución*— deia que només el deu per cent del total dels empresaris de les indústries tèxtils continuava al capdavant de les seves empreses.¹¹ A més a més, hi havia els agrupaments, és a dir, les concentracions, no sempre del tot voluntàries, de petits empresaris sota la batuta del sindicat del ram. Els agrupaments es regien legalment per les mateixes normes que establia el decret del 24 d'octubre de 1936 per a les collectivitzacions d'empreses individuals.

El conseller d'Economia de la Generalitat que signà el Decret de collectivitzacions, Joan P. Fàbregas, va voler deixar testimoni de la seva gestió al llibre publicat el 1937 *Vuitanta dies al Govern de la Generalitat. El que vaig fer i el que no em deixaren fer*. Representà la CNT al Govern català entre el 27 de setembre de 1936 i el 18 de desembre del mateix any. Declarava que havia volgut implantar la mobilització civil a la rereguarda sense aconseguir-ho. Ho considerava necessari, segons les seves paraules, per a «restablir la disciplina social i instaurar una direcció única en el front econòmic». Per a guanyar la guerra, pretenia fins i tot ampliar la jornada laboral temporalment. Fàbregas atribuïa la seva caiguda i la crisi política de desembre de 1936 a la contrarevolució burgesa, tot i que no n'eren conscients els comunistes, que la provocaren per tal d'excloure Andreu Nin i el POUM del Govern català. Fàbregas tampoc aconseguí fer un cens econòmic de Catalunya. El conseller s'aferrava a la tesi que la crisi de govern de desembre de 1936, amb l'exclusió del POUM per exigència del PSUC, responia a «un plet de família» que no afectava els anarcosindicalistes, tesi que els Fets de Maig de 1937 s'encarregaren de contradir.

Es pot dir que fins al maig de 1937 la realitat de la collectivització a la indústria catalana havia anat més lluny que el que establia el compromís del decret del 24 d'octubre de 1936. Amb tot, després de maig de 1937, el procés es va anar reconduint en un sentit cada vegada més restrictiu i intervencionista per part del Govern de la Generalitat, amb Joan Comorera al capdavant del Departament d'Economia, un cop la CNT-FAI estigué fora dels governs de la República i de la Generalitat. A partir d'agost de 1937 presidí el Consell d'Economia de Catalu-

nya Manuel Serra i Moret, un socialdemòcrata catalanista, integrat al PSUC, però que en sortiria després de la guerra. Serra i Moret comentaria aquella experiència al llibre *La reconstrucción económica de España*, publicat a Buenos Aires el 1942.

D'altra banda, la Generalitat, amb el decret del 24 d'octubre de 1936, havia superat els límits competencials de l'Estatut català de 1932. Després dels Fets de Maig de 1937, la Generalitat es va veure cada vegada més cohibida pel Govern de la República, especialment a partir del moment en què aquest es traslladà de València a Barcelona l'octubre de 1937. Al mateix temps, la Comissió d'Indústries de Guerra, creada per la Generalitat el 8 d'agost de 1936, anà perdent poder. No havia estat gens fàcil convertir una indústria totalment encarada a la producció civil en una de producció d'armaments, inexistent abans a Catalunya. La Comissió d'Indústries de Guerra, sense recórrer a la nacionalització ni a l'expropiació, actuà com a entitat interventora per mitjà dels encàrrecs que feia a la metallúrgia i a la química, de manera que l'octubre de 1936 treballaven sota la seva direcció 230 unitats de producció amb seixanta mil obrers més trenta mil dels tallers auxiliars. Però a mesura que la Subsecretaria d'Armament del Govern de la República anava nacionalitzant aquestes empreses, a partir de l'estiu de 1937, hi cessava la gestió obrera, vinculada a la collectivització, i era substituïda per un poder vertical fins a arribar a la militarització de les indústries de guerra, decretada l'agost de 1938.

El justificant de la militarització de la indústria de guerra de Catalunya fou superar el seu baix rendiment. Així, Togliatti, delegat de la Internacional Comunista a Espanya, informava a Moscou que la producció d'armament a Catalunya començava a ser satisfactòria durant la segona meitat de 1938 gràcies a la intervenció del Govern Negrín. Però un testimoni menys ideològic i tan qualificat com el del coronel Vicenç Guarnier va escriure: «L'esperit d'absorció del Govern central, traslladat a Barcelona l'octubre de 1937, va posar fi, sense millorar-la, a tota aquella organització, introduint-hi una nombrosa burocràcia comunistitzada, disfressada d'equips directius absolutament inútils.»¹²

En qualsevol cas, l'any 1938 la guerra estava perduda per a la causa republicana i de poc serveix, pel que fa a la indústria de guerra, carregar les culpes als uns o als altres en una línia d'història contrafactual. Aquells qui sostenen que, si s'hagués implantat abans un sistema més autoritari, la República hauria pogut guanyar la guerra, no sols no tenen en compte un seguit d'altres poderosos factors que expliquen el desenllaç, sinó que menystenen l'esforç eficient fet pels obrers i els tècnics de Catalunya. En qualsevol cas, la majoria dels propietaris, quan tornaren el 1939, no trobaren les seves empreses pitjor que abans de la guerra i alguns les recuperaren millorades.

La producció tèxtil catalana, l'octubre de 1937, només assolí el 25 % de la mitjana mensual del primer semestre de 1936, però la metallúrgica tampoc no anava gaire millor, atès que no representava més del 62 % comparada

amb la producció del mateix període de referència inicial. No obstant aquesta darrera dada, la metal·lúrgia es redreçà fins al març de 1938 i encara sembla haver presentat resultats positius fins al setembre de 1938. Malgrat la manca d'estadístiques generals, les dades de producció de MACOSA, una de les grans empreses nacionalitzades més representatives, indiquen que el setembre de 1938 la seva producció equivalia al 80 % de la mitjana mensual del primer semestre de 1936. Aquesta dada sembla indicar un resultat positiu de la intervenció nacionalitzadora de la indústria de guerra per part del Govern de la República en contra del sistema anterior a Catalunya. Però la producció en aquesta mateixa empresa baixà a una cota equivalent al 40 % a partir d'octubre de 1938 en comparació amb l'anterior a la guerra.¹³

ELS AGRUPAMENTS

Però cal tornar al començament. Hi hagué empresaris que, d'acord amb els seus obrers, tractaren d'escapar de la col·lectivització per mitjà de la conversió de les seves empreses en cooperatives per tal de gaudir dels avantatges i dels beneficis fiscals de la llei catalana de 1934. Però la Generalitat acabà assimilant aquestes cooperatives creades després de juliol de 1936 a les col·lectivitats a tots els efectes de control i fiscalitat.

Pel que fa als agrupaments, promoguts pels sindicats de la CNT, la majoria foren d'àmbit local, incloent tots o la major part de petits empresaris de tot un sector; per exemple, a Barcelona, el dels barbers, el dels flequers, el dels fusters o el de la construcció. Però també n'hi hagué d'àmbit regional, com el de subministraments de gas i electricitat.¹⁴ Els agrupaments procuraren implantar a escala sectorial una seguretat social que encara no existia amb caràcter general. L'agrupament de la indústria tèxtil i de la confecció de Badalona, impulsat pels cenetistes, aplegà trenta-quatre de les trenta-set fàbriques locals del sector, amb un total de vuit mil treballadors, assolí la legalització i, gràcies a treballar per al Ministeri de Defensa, obtingué primeres matèries d'importació i anà tirant fins al final de la guerra.

El febrer de 1937, el Consell d'Economia de Catalunya va rebre nombroses queixes de petits empresaris als quals es volia imposar la fusió dins els agrupaments. Entre altres, es resistien a entrar en un agrupament del ram els propietaris de vaqueries de Barcelona que subministraven llet a la menuda a les barriades de la ciutat.¹⁵

Segons la documentació sindical estudiada, els agrupaments aconseguiren al mateix temps una racionalització basada en economies d'escala amb reducció d'unitats de producció i de serveis, l'absorció de la desocupació, uns increments de la productivitat i dels salaris, l'eliminació d'intermediaris i una baixada de preus al consumidor. Resulta difícil creure que tots aquests objectius, alguns dels quals són formalment incompatibles entre si, es poguessin assolir a la vegada, encara que fos en una economia

autàrquica com aquella. Els defensors dels agrupaments s'han limitat a atribuir totes les dificultats no a defectes propis, sinó al boicot dels enemics dels agrupaments: ERC i PSUC. Mentre el Departament d'Indústria de la Generalitat estigué en mans de la CNT, foren legalitzats noranta-vuit agrupaments, però el procés s'interrompé a partir d'octubre de 1937. La Generalitat estava disposada a escoltar les queixes dels petits productors que volien sortir dels agrupaments o que es resistien a entrar-hi. També hi hagué agrupaments regits per anarquistes que no volien admetre els controls i les càrregues que la legalització comportava. Josep Benet, a les seves *Memòries*, explica el cas d'un barber, veí seu, que vivia al pis del damunt de la seva barberia i que, degut a l'agrupament del seu ofici, va haver de treballar a l'altre extrem de la ciutat, mentre un altre barber ocupava el seu modest negoci. Aquest barber, d'idees democràtiques i republicanes, esperava el triomf del general Franco per a recuperar la seva barberia al costat del seu domicili. Jordi Solé Tura, que va ser dirigent del PSUC abans i durant la Transició de 1977, explica a les seves memòries que la seva mare, propietària d'una fleca artesanal a Mollet del Vallès, va veure col·lectivitzada la seva petita empresa i va ser reduïda a la condició de dependenta, mentre que l'únic obrer que hi treballava passava a ser l'encarregat de la fleca per decisió del sindicat. El 1939, la situació tornà a ser la d'abans de la guerra.

En el cas de Riegos y Fuerzas del Ebro, La Canadenca, la més gran empresa d'electricitat de Catalunya, com que era de capital estranger, es va haver de reconèixer el seu dret a indemnització en un futur indeterminat. Els tècnics directius hagueren d'abandonar Catalunya per ordre de la direcció de la multinacional SOFINA. Aquesta problemàtica de les empreses de capital estranger fou un dels entrebancs majors del procés de col·lectivització, amb les represàlies aplicades per les directives de les empreses que es trobaven domiciliades a països no sotmesos a règims feixistes i que no havien trencat amb la República.

Després dels Fets de Maig de 1937 i amb la CNT-FAI fora dels governs de la República i de la Generalitat, progressaren les tendències nacionalitzadores en detriment de la gestió obrera. Els interventors de la Generalitat a les empreses col·lectivitzades, que abans eren proposats pels comitès d'empresa i s'havien de nomenar d'acord amb ells, ara podien ser rebutjats per la Generalitat i aquesta podia nomenar-ne uns altres. Un decret del 20 de novembre de 1937 permetia la nacionalització d'empreses col·lectivitzades per part de la Generalitat. A finals del primer trimestre de 1938, quinze grans empreses havien tingut aquest destí.

Un punt que no es pot oblidar de les decisions del Consell d'Economia fou la municipalització de l'habitatge. Després del 19 de juliol de 1936, els lloguers deixaren de pagar-se, desaparegueren els anuncis que oferien pisos de lloguer, la construcció va veure molt agreujada amb un augment de la desocupació la crisi que ja patia i les confiscacions de les organitzacions polítiques del Front Popular i les sindicals incrementaren la incertesa sobre el futur de

la propietat urbana. La Generalitat intentà salvaguardar el principi de propietat en decretar el 12 d'agost de 1936 una rebaixa del 50 % dels lloguers inferiors a 201 pessetes i una del 25 % als situats entre les 201 i les 301 pessetes. Però aquesta desvaloració no serví de res.

La primera vegada que aparegué la tesi de la municipalització de l'habitatge fou en el pacte CNT-FAI i UGT-PSUC de finals de 1936. Fins l'11 de juny de 1937, el Consell d'Economia no aprovà el Decret de municipalització de l'habitatge. Diversos municipis ja l'havien implantat abans. Els propietaris no facciosos reberen unes cèdules pel valor cadastral dels seus béns, a recuperar en vint-i-cinc anys al 4 % anual d'interès. En el decret restaven exceptuades les cases habitades pels seus propietaris i les considerades de renda baixa. També es preveïen determinades indemnitzacions als anteriors propietaris. A cada municipi es creava una caixa immobiliària encarregada de fer efectiu el traspàs i de cobrar els lloguers. Això comportava, de fet, la sindicalització de la propietat urbana, atès que les dues terceres parts dels consells rectors d'aquestes caixes immobiliàries estarien formades pels representants de les dues sindicals: CNT i UGT. A Barcelona, no s'arribà a constituir la caixa immobiliària.

Pel que fa als serveis públics de transports urbans i de subministraments d'aigua, gas i electricitat, continuà la polèmica entre la tesi municipalitzadora del PSUC i la defensa de les collectivitzacions i dels agrupaments imposats per la CNT-FAI. La primera opció tingué més possibilitats a partir del fet que Joan Comorera, secretari general del PSUC, estigué al capdavant del Departament d'Economia de la Generalitat des del juny de 1937. Però els anarcosindicalistes mantingueren les posicions assolides.

UNA PERSPECTIVA MONOGRÀFICA

Les monografies d'empresa són poques, però valuoses. Tenim la dedicada a la companyia metal·lúrgica Rivièrre, fabricant dels enreixats de triple torsió. En aquesta recerca, es combina la documentació de l'empresa, la del sindicat i les entrevistes als treballadors, aquestes darreres gens fàcils.¹⁶ Rivièrre tenia un miler de treballadors distribuïts entre les tres factories del Poblenou, Badalona i Can Tunis. La darrera era on el treball era més dur, la posició dels obrers més radical, i la que tenia una proporció d'immigrants de la resta d'Espanya més alta. A més, hi havia l'oficina a Barcelona, amb els seus empleats afiliats a la UGT, mentre que els obrers manuals ho estaven a la CNT. La gran majoria dels treballadors de Rivièrre seguien passivament la collectivització i no consideraren l'empresa més seva que abans. L'empresa treballà per a la Comissió d'Indústries de Guerra fins al novembre de 1937, quan va ser requisada, amb d'altres, per la Subsecretaria d'Armament del Govern de la República com a fàbrica L.

El pacte inicial entre tendències a la casa Rivièrre s'explica per la necessitat de continuar la producció i de seguir disposant de quadres mitjans, tècnics i administra-

tius, que, a la pràctica, feien de contrapès moderador dels treballadors més radicals. Els béns dels propietaris van ser requisats i adscrits a l'empresa, començant per sis cases amb jardí en una de les quals va ser trobat un dels fills dels propietaris. Fou detingut, però després fou posat en llibertat. Els objectes dels propietaris foren sortejats entre els treballadors i el producte, destinat a un donatiu de guerra. Durant la primera meitat de 1937, augmentaren els enfrontaments entre treballadors militants cenetistes i el consell d'empresa i hi va haver intervencions del sindicat de la CNT. L'estiu de 1937, la intervenció sindical donà lloc al predomini total dels treballadors manuals i dels cenetistes sobre els empleats de despatx i els ugetistes amb un canvi total del consell d'empresa, però aquest canvi no fou acceptat per la Generalitat, que, el setembre de 1937, imposà una rectificació, en el sentit d'un major equilibri entre sindicals i tendències. Tres mesos després, a la casa Rivièrre desapareixia la gestió obrera, en ser requisada per la Subsecretaria d'Armament, nou mesos abans de la militarització de les fàbriques de la indústria de guerra, decretada l'agost de 1938. Aquests canvis no generaren resistència, perquè l'esperit collectivista havia perdut la força que abans havia tingut i la situació militar de la República era cada vegada més precària. En el cas de Rivièrre, la contrapartida sembla haver estat una millora de la ració de queviures que rebien els obrers.

Està demostrat que a l'empresa Rivièrre, durant la guerra, es milloraren la maquinària, les instal·lacions, el procés productiu i les condicions materials del treball. Existí sentit de la responsabilitat i es demostrà la capacitat dels treballadors malgrat les rivalitats sindicals. Les represàlies de 1939, quan tornaren els propietaris, significaren l'acomiadament dels militants més destacats de la CNT, però els cenetistes més moderats continuaren a la fàbrica llevat que haguessin format part del consell d'empresa. La proporció d'acomiadats fou del 18 %, amb un màxim del 22,5 % a la fàbrica de Can Tunis i un mínim de l'11 % al despatx de Barcelona. Els propietaris es trobaren amb un material que no havien adquirit i amb instal·lacions millorades.

Un altre conjunt de monografies està recollit en un llibre sobre les collectivitzacions al Baix Llobregat.¹⁷ L'Hospitalet de Llobregat, municipi limítrof amb Barcelona, tenia aleshores quaranta mil habitants. La meitat de la seva població treballadora estava ocupada en la indústria tèxtil, que tenia a l'Hospitalet grans empreses com Tecla Sala, Trinxet i d'altres. El 8,6 % de la mà d'obra del municipi treballava al sector metal·lúrgic, en empreses com Altos Hornos de Cataluña, i només el 10 % es dedicava a l'agricultura. L'Hospitalet disposava d'un alt percentatge de població immigrada feia poc de Múrcia i d'Andalusia i era un feu de la CNT, dominada aquí per l'anarquisme més intransigent.

En el cas de les empreses del Baix Llobregat, s'ha comprovat que, a les de més de mil treballadors, els patrons desaparegueren immediatament i fins i tot marxaren alguns tècnics, però no sembla que aquest darrer fet causés

cap problema notable. A les empreses estudiades que tenien entre 125 i 160 treballadors, els patrons no fugiren i, llevat de dues, participaren en la seva bona marxa. Encara que en la major part dels casos no els deixaren participar en el comitè d'empresa, tingueren relacions regulars amb els membres del comitè respectiu. D'altra banda, els representants dels administratius en el comitè d'empresa solien assumir el paper de representants dels antics patrons.

Els problemes més greus es degueren a la manca de primeres matèries, la contracció del mercat i la falta d'electricitat a partir de la primavera de 1938. La majoria de les empreses estudiades del Baix Llobregat pertanyien al sector tèxtil —per exemple, la colònia industrial Güell de Santa Coloma de Cervelló i la colònia Sedó d'Esparreguera¹⁸ i presentaven una alta proporció de mà d'obra femenina. Però la representació de les treballadores no fou significativa als comitès d'empresa elegits per l'assemblea obrera. La formació de comitès de fàbrica de tipus laboral, que no estaven previstos en el Decret de col·lectivitzacions, respongué a dos factors: la marginació oficial dels sindicats en la gestió de les empreses col·lectivitzades —tot i que els comitès d'empresa tenien militants sindicals— i la de les dones en el cas del sector tèxtil. A quatre de les set empreses estudiades a la indústria del Baix Llobregat, existí un comitè d'aquesta mena. No sempre, ni de bon tros, hi hagué un clima de tensió i d'enfrontament entre el comitè gestor electe i el comitè laboral de fàbrica i fins i tot hi va haver casos de col·laboració amb un repartiment de tasques, en estar absorbits els del comitè d'empresa per la gestió econòmica quotidiana. Però la formació de comitès de fàbrica indica la insuficiència de sintonia entre els treballadors menys qualificats i la nova direcció obrera de l'empresa, que es palesa en la mitjana d'assistència a les assemblees de treballadors, que no superava un terç de la plantilla llevat de casos extraordinaris.

Els estudis existents sobre la indústria del Baix Llobregat indiquen la incidència de l'actuació dels sindicalistes que s'havien escindit de la CNT el 1933 per discrepància amb la línia insurreccionalista i de confrontació directa amb la patronal i les autoritats polítiques que patrocinaven els de la FAI. Per exemple, la colònia Sedó estava alineada sindicalment fins al 1936 amb les federacions locals de sindicats de Sabadell i Manresa, que s'havien separat de la CNT. Quan els obrers de la colònia Sedó tornaren a la CNT el 1936, una part passaren a la UGT, que en aquesta empresa resultà així d'implantació molt tardana, en plena guerra. Tenien l'exemple de la federació de sindicats de Sabadell que va passar en bloc a la UGT l'estiu de 1936, quatre anys després d'haver sortit de la CNT.

En els primers temps de la Guerra Civil es palesa una tendència dels sindicalistes moderats —reingressats en bona part a la CNT— a dedicar-se als comitès d'empresa, és a dir, a la gestió econòmica, mentre que els anarquistes més irreductibles tendien a dedicar-se als diversos comitès locals, a les milícies, a les patrulles de control, a la Nova Escola Unificada, etcètera.

En contrast amb l'igualitarisme salarial de les col·lectivitzacions agràries, a les industrials del Baix Llobregat fins ara estudiades es va respectar la jerarquia salarial preexistent malgrat que en algun cas això provocà polèmiques dins l'empresa. La continuïtat econòmica fou considerable malgrat les dificultats externes a la col·lectivització. En el cas de la colònia Sedó, els propietaris reconegueren el 1939 en una enquesta que no havien trobat una empresa en males condicions, sinó que els productes emmagatzemats permetien afrontar la postguerra amb una certa tranquil·litat.

La història oral ha mostrat que per a una part considerable dels obrers i sobretot d'obreres la col·lectivització no va ser percebuda com un canvi substancial a les seves condicions de vida. Si abans treballaven per a un patró, durant la guerra hi manaven set —el comitè d'empresa— i fins i tot recordaven haver treballat més que abans de la guerra. Alguns dels més reticents consideraven que els militants promoguts a la gestió havien fugit del treball manual i havien assolit una condició més confortable.

EL CAMP A LA CATALUNYA DE LA GUERRA CIVIL

Catalunya, igual que el País Valencià, en no ser terra de latifundis, havia quedat fora de l'àmbit d'aplicació de la llei republicana de reforma agrària de setembre de 1932. A Catalunya, l'agitació agrària, l'encapçalà la Unió de Rabassaires, que aplegava parcers i arrendataris, començant pels viticultors. La Unió de Rabassaires estava sota la influència d'ERC, el partit governant a la Generalitat des de 1931. La URC era reformista, motiu pel qual no era benvista pels anarquistes, que tenien poca base al camp català i que aplegaven jornalers. Menys base encara hi tenia la UGT.

El cooperativisme agrari havia assolit una gran difusió a Catalunya. El 1933 hi existien 540 cooperatives agrícoles amb un total de setanta-nou mil socis.¹⁹ A les comarques amb més proporció de petits propietaris i explotació intensiva de secà (vinya, olivera, ametller), com les tarragonines, fou on es desenvoluparen més. La compra en comú de productes per al conreu i l'elaboració i la venda comunes de les collites eren beneficioses per als cultivadors. En aquell temps, una quarta part de la població activa de Catalunya encara treballava al sector primari, si bé el secundari ocupava més del cinquanta per cent dels catalans. Avui, el sector primari només representa el tres per cent de la població activa. Als anys trenta, la meitat de la població catalana vivia en municipis de menys de cinc mil habitants.

La guerra incrementà la importància estratègica de l'agricultura en un país que era consumidor habitual d'aliments procedents de l'exterior, però que, al llarg del conflicte, cada vegada es va veure més obligat a l'autosuficiència. La vessant agrària no apareixia en el Decret de col·lectivitzacions de 24 d'octubre de 1936. La influència del PSUC damunt la Unió de Rabassaires anà en augment —Josep Calvet, per exemple, entrà en aquest partit—, però sense desaparèixer la influència d'ERC, de manera

que la URC mantingué la seva independència orgànica de les dues grans sindicals obreres.

El 30 d'agost de 1936, la Generalitat decretà la sindicació obligatòria dels pagesos dins una nova federació de cooperatives que seria la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya. Tots els agricultors havien d'entregar les collites a la FSAC a preus taxats i aquesta els facilitaria a preus baixos els productes que necessitaven. Però la FSAC no va arribar a poder facilitar a la pagesia en quantitat suficient ni tan sols productes del camp com arròs, oli o patates. Això, unit a la subsistència del lliure comerç, tendí a reduir la part de les collites entregada a la FSAC i donà lloc a l'aparició del mercat negre.²⁰ L'hivern de 1937 estigué marcat per manifestacions a les ciutats en protesta per l'escassetat de les subsistències.

Parcers i arrendataris es van beneficiar de la supressió de la renda als propietaris sancionada per la Generalitat l'1 de gener de 1937. La sensació que en una economia d'escassetat la pagesia patia menys que els treballadors de les ciutats la manca d'aliments va incrementar les pretensions dels collectivistes a imposar la collectivització als petits i mitjans agricultors independents. Però els mateixos dirigents de la CNT havien acordat el 2 de setembre de 1936 que calia respectar la petita propietat al camp i que la collectivització havia de ser voluntària, deixant, però, al marge finques de dimensions només aptes per a l'explotació familiar sense jornalers i prohibint el treball assalariat i l'arrendament.

Cal distingir dos tipus de collectivitats agràries: aquelles que aplegaven tota la terra i tots els agricultors del terme municipal i les que compaginaven el treball col·lectiu en finques expropiades amb la producció particular. Al Baix Llobregat —i a Catalunya sencera— va ser excepcional el cas de l'Hospitalet i del Prat, municipis on tota la terra fou collectivitzada. La influència anarcosindicalista i el pes del treball jornal·ler al delta del Llobregat poden explicar aquesta particularitat. Però a la resta de la mateixa comarca tots els altres casos estudiats presenten la modalitat mixta i això responia al poc entusiasme dels pagesos del Baix Llobregat —sota la influència de la Unió de Rabassaires— pel collectivisme integral que promovia la CNT-FAI.²¹

No sembla que la mobilització de lleves afectés gaire les collectivitats agràries del Baix Llobregat. Això sembla degut al fet que absorbiren desocupació industrial o que incorporaren el treball de refugiats de la resta d'Espanya. L'igualitarisme salarial de les collectivitats de l'Hospitalet i del Prat no inclogueren l'equiparació retributiva d'hommes i dones, però sí una seguretat social pròpia. D'una manera responsable, aquestes collectivitats no participaren en l'encariment dels aliments, en contrast amb la temptació de beneficiar-se del mercat negre que atreia els agricultors individuals.

A les comarques de la província de Girona, la confiscació es limità als majors propietaris. ERC i PSUC optaven pel repartiment d'aquestes terres, mentre que la CNT en volia l'explotació col·lectiva. Els pagesos que optaren per

integrar-se en una collectivitat foren minoria. Gairebé totes les cinquanta-una collectivitats documentades es trobaven a la terra plana de l'Empordà, el Gironès i la Selva i sumaven unes 2.500 persones. Mentre que la collectivitat de Sant Pere Pescador és un exemple de collectivització voluntària, la de Pau ho és d'una de forçosa. Però l'alt grau de voluntarietat a les terres gironines sembla confirmat pel fet que, després de maig de 1937, els casos de sortida de la collectivitat foren comptats.²² Cal afegir que ni tan sols s'aconseguí arribar a establir una xarxa de cooperació i distribució entre les collectivitats de la zona.

Pel que fa a la província de Lleida, se sap que a la comarca de les Garrigues existí una collectivitat com a mínim en vint dels vint-i-cinc municipis de la comarca, totalitzant unes 3.102 hectàrees. El POUM comptà amb la collectivització de la gran propietat moderna de Raimat. L'intercanvi de productes entre collectivitats tendí a esdevenir la norma. A partir de setembre de 1937 es produí un abandonament progressiu d'aquestes collectivitats.

No resulta fàcil fer-se una idea de l'abast de la collectivització al camp de Catalunya, però queda clar que continuà predominant l'explotació individual. S'ha parlat de 297 collectivitats agràries i alguns accepten com a bona la xifra de quatre-centes donada per la CNT.²³ Sembla un nombre excessiu si es té en compte que, segons resposta a una enquesta de la Generalitat, seixanta-sis municipis declararen que tenien collectivitats i un centenar van respondre que no.

La zona més conflictiva va ser la meridional de la província de Tarragona. La tardor de 1936, diversos pobles visqueren enfrontaments que es podien considerar en la mateixa línia que els protagonitzats pel Front Popular. Les topades entre individualistes i collectivistes s'esdevingueren a diversos llocs de Catalunya, però enlloc no arribaren a una tragèdia col·lectiva de les proporcions de la Fatarella, poble de la Terra Alta. En aquesta població, els anarquistes pretengueren imposar la collectivització, però foren expulsats pels pagesos. Aleshores, el poble fou assetjat amb la intervenció fins i tot de patrulles de control arribades de l'Hospitalet de Llobregat. Quan foren assassinats els pagesos que s'havien rendit al turó que domina la població, els resistents es negaren a negociar. Des de Barcelona, la Generalitat hi envià un contingent de la Guàrdia d'Assalt el 26 de gener de 1937. Un cop conquerida la població, començaren els assassinats de vint-i-sis veïns, la majoria dels quals pertanyien als partits del Front Popular. L'única manera de salvar la resta fou traslladar-ne quaranta-set a Barcelona, detinguts. No sortiren de la presó fins després dels Fets de Maig de 1937. A la Fatarella, ni els delegats de la Generalitat ni la força pública foren capaços d'evitar el carnatge i la seva autoritat restà desprestigiada.²⁴ Mentre que la premsa anarcosindicalista presentava els fets com una revolta feixista, la d'ERC, el PSUC i la URC denunciava aquell enfrontament sagnant i defensava els pagesos que s'havien oposat a la collectivització sota coacció. En la relació de «caídos por

Dios y por España» dels vencedors de 1939 mai no figuren els assassinats a la Fatarella. Senyal evident que eren considerats del bàndol que havia perdut la guerra.

A la darrerria de febrer de 1937, la CNT acceptà un acord que permetia que sortissin de les col·lectivitats del Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta els pagesos, abans propietaris, que ho demanessin. La decisió de desarmar la rereguarda i dissoldre les patrulles de control tingué a veure amb la voluntat d'evitar la repetició de fets com el de la Fatarella, però això no fou possible fins després dels Fets de Maig de 1937, quan la CNT-FAI ja no era al Govern de la Generalitat i aquesta havia perdut la competència del servei d'ordre públic, confiscat pel Govern de la República.

El PSUC no qüestionava el treball en comú a l'agricultura, tot i que no el considerava profitós. S'oposava a la independència de les col·lectivitats atesa la resistència dels anarcosindicalistes a acceptar el control de vendes i compres de la FSAC. La manca de recursos financers col·locà les col·lectivitats en un carreró sense sortida fins i tot després d'acceptar el control de la FSAC, que combatia el mercat negre amb moltes dificultats, ja que adquiria el producte de les collites al baix preu oficial per a l'exportació, mentre que els preus reals interiors escapaven als preus taxats del racionament atesa la penúria. La lluita contra els denominats especuladors esdevingué prioritària.

EL PAÍS VALENCIÀ I LA COL·LECTIVITZACIÓ

Les col·lectivitzacions agràries valencianes van ser un fenomen de proporcions menors del que s'havia suposat.²⁵ La superfície útil expropiada al País Valencià durant la Guerra Civil espanyola fou del 13,1 %. Aquesta proporció contrasta amb el 65 % de la província de Jaén, el 59,6 % de la de Ciudad Real i el 33,5 % de la d'Albacete. A més, del percentatge expropiat al País Valencià només se n'arribà a col·lectivitzar el 31,5 %, és a dir, un quatre per cent de la superfície útil comptant les terres confiscades i les no confiscades. El total de col·lectivitats agràries fou de 356, 264 de les quals pertanyien a la CNT, 69 a la Federació de Treballadors de la Terra (FETT) de la UGT, i 20 foren gestionades conjuntament per cenetistes i ugetistes.

El decret del 7 d'octubre de 1936 del ministre d'Agricultura, el comunista Vicente Uribe, establia que només s'havien d'expropiar les finques dels implicats en la revolta contra la República. Però, de fet, l'expropiació no es limità a aquests. El decret, que fou presentat com un acte revolucionari, va ser considerat pels col·lectivistes com un pas enrere.

El procés de formació de les 356 col·lectivitats no fou ni tan espontani ni tan ràpid com s'havia dit. Els sindicats i els comitès revolucionaris locals l'iniciaren l'estiu de 1936, però es perllongà fins a l'inici de 1938. Va ser un fenomen heterogeni, de manera que cada unitat fou un cas particular. Resultaren pocs i breus els casos de proclamació del comunisme llibertari i de col·lectivització total del

terme municipal. Al començament de 1938, segons l'informe de Pedro García, secretari general de la FETT de València, la superfície de terra que posseïa cada col·lectivitat no arribava a la vigèsima part de la terra confiscada pels treballadors del camp. L'estructura no latifundista de la propietat al País Valencià explica en bona part aquest resultat, al mateix temps que es donava la presència d'un poder compartit per totes les forces del Front Popular. A més, cal tenir present la creació a València, l'octubre de 1936, amb el suport del PCE i dels partits republicans, d'una Federación Provincial Campesina, nova sindical pagesa que agrupà arrendataris i petits propietaris que abans formaven part dels sindicats catòlics, unes cooperatives que havien estat una base electoral de l'ara proscriu Dreta Regional Valenciana.

La Campesina oferí resistència a la col·lectivització. La violència que presidí la constitució de part de les col·lectivitats agràries explica la reacció posterior. Els individualistes disposaren del decret del 7 d'octubre de 1936, favorable a la petita explotació. Les tensions entre col·lectivistes i individualistes sovintejaren durant l'hivern de 1937. Els enfrontaments més greus entre tots dos tingueren lloc a Cullera el 5 de febrer de 1937, però no foren els únics. La pèrdua d'influència dels anarcosindicalistes que suposà la sortida dels seus ministres del Govern de la República havia d'afeblir els col·lectivistes del País Valencià.

Però davant el perill que corrien les collites, el 8 de juny de 1937, el ministre d'Agricultura, Vicente Uribe, reconegué les col·lectivitats, els oferí els ajuts imprescindibles i aturà els processos de sortida. Era, però, només un interludi, ja que les pressions damunt les col·lectivitats es reprenghen durant la tardor de 1937 i no s'aturaren fins el 1938, quan la desfeta republicana era una amenaça palpable.

L'estiu de 1936, tant la UGT com la CNT es decantaren per la col·lectivització de les terres expropiades en lloc del repartiment, però també declararen el seu respecte a la petita propietat. Això no vol dir que fossin obeïdes i que no trobessin serioses dificultats a causa de l'intens localisme que presidí els canvis socials al País Valencià. Fins el juny de 1937, la nova Federación Regional Campesina de Levante, creada per la CNT, no elaborà uns estatuts tipus i unes normes de comptabilitat per a unificar i coordinar totes les seves col·lectivitats. Els anarcosindicalistes estaven aleshores convençuts dels mals que la insolidaritat i la manca de relació existent entre les diverses unitats estaven causant. En aquestes dates, molts dels homes més preparats ja eren al front i els col·lectivistes presentaven una taxa d'analfabetisme del quaranta-quatre per cent. Les col·lectivitats que nasqueren riques es desenvoluparen amb una certa normalitat i les que nasqueren pobres ho seguiren sent durant tota la guerra.

Malgrat l'esforç de moltes col·lectivitats per millorar i incrementar la producció en lluita amb la manca de fertilitzants i de braços, el fet és que la producció de blat al País Valencià es reduí en 290.013 quintars el 1937 en comparació amb la mitjana del quinquenni anterior, la d'arròs baixà 837.695 quintars i la de taronja 1.673.535 quintars,

segons les estadístiques del Ministeri d'Agricultura. Però aquests càlculs no diferenciaven entre terres confiscades o no, ni entre terres d'explotació individual o col·lectiva, de manera que no és possible respondre a la qüestió sobre els resultats econòmics del procés col·lectivitzador agrari.

El fet que un seixanta per cent de la producció agrícola valenciana estigués destinada a l'exportació —i singularment la taronjera— convertí el tema en una qüestió que anava més enllà dels interessos regionals i que afectava la capacitat de la República per a obtenir les divises necessàries per a adquirir a l'exterior l'armament i les matèries primeres imprescindibles. L'ordenació de l'exportació taronjera, en crisi aguda ja abans de la guerra, tingué dos projectes: la col·lectivització sindical defensada per la CNT i la UGT i la llibertat exportadora amb control governamental. La UGT i la CNT crearen el Consejo Levantino Unificado de Exportación Agrícola (CLUEA), que s'encarregà de centralitzar l'exportació de la taronja amb comitès locals, un cop confiscades i col·lectivitzades les empreses dels exportadors i els embaladors del producte. El CLUEA s'encarregava d'inspeccionar la qualitat, proposar els preus i tenir cura dels mercats exteriors. L'important mercat alemany ja s'havia perdut i el francès corria el mateix perill. El CLUEA feia d'intermediari entre el Govern i els productors per a portar a terme el pagament de la taronja, atès que el Govern li avançava un cinquanta per cent del valor de la taronja exportada i el cinquanta per cent restant se li entregava quan el producte havia arribat al seu destí i les divises eren en mans del Govern.

El CLUEA volia aprofitar l'ocasió per evitar l'evasió de capitals i racionalitzar un sector que presentava deficiències múltiples. Però no aconseguí els nivells d'exportació habituals, ja que topà amb la competència de l'exportació per part de les cooperatives de la FPC i la lliure exportació, alhora que el Govern Largo Caballero veia amb recel un organisme en el qual no estava representat. Les publicacions del CLUEA són d'una gran honestedat i s'allunyen del to propagandístic general de l'època. Per exemple, en una inspecció es reconeixia la ineficàcia del quaranta per cent dels comitès locals que li havien de subministrar el producte i la seva indisciplina, alhora que admetia el seu baix nivell tècnic. No aconseguí que fos un èxit la campanya taronjera de 1937. Hauria necessitat més temps per a superar els problemes, però ni el Govern de la República, sobretot a partir de la formació del gabinet de Juan Negrín, ni la FPC ni el PCE li'n donaren l'ocasió, atès que crearen la Central d'Exportació de Cítrics i d'aquesta manera acabà el poder de la CLUEA i l'hegemonia de les sindicals en un sector econòmic clau.

Les polèmiques que desvetllà a la premsa del País Valencià la col·lectivització industrial foren menors que la col·lectivització agrària, però això no vol dir que el nombre d'empreses col·lectivitzades i el control obrer fossin menors, atès que assoliren importants dimensions tant a les quatre capitals provincials com a Sagunt, Alcoi, Elda, Villena, Crevillent, Bocairent o Xixona, així com a la Vila Joiosa o a Benicarló. Així com existí un clar clima de vio-

lència al voltant dels canvis revolucionaris en el món agrari, no semblen haver estat tan conflictius en el món industrial. Fou un fet prou sovintejat que els propietaris continuessin treballant en qualitat de tècnics a les empreses de tipus familiar. Les empreses col·lectivitzades a València, Elda i Villena foren gestionades per comitès conjunts UGT-CNT. Les dificultats majors per a la indústria valenciana vingueren de la manca de matèries primeres, de transports i de la contracció de mercats.²⁶

Les indústries tèxtil, metallúrgica i paperera d'Alcoi foren totalment col·lectivitzades i treballaren per a la guerra, mentre que el comerç particular era substituït per una cooperativa de consum. Alcoi, amb uns quaranta mil habitants, era un nucli industrial antic i fou un bastió de la CNT durant la Guerra Civil.²⁷ Els alts forns de Sagunt foren col·lectivitzats pels anarcosindicalistes. Quelcom semblant s'esdevingué amb la Unión Naval de Levante, a València, així com amb els serveis d'aigua, gas, electricitat i transports de la ciutat. Algunes fonts parlen de quinze col·lectivitats industrials valencianes el novembre de 1937, però sembla una xifra massa reduïda.

Com a ministre d'Indústria, l'anarcosindicalista Joan Peiró preparà un decret de confiscació de grans empreses, però no la seva nacionalització. L'Estat restava com a assessor de la gestió obrera sindical. Però el ministre d'Hisenda, Juan Negrín, i els comunistes s'hi oposaren, de manera que el decret del 23 de febrer de 1937 establia el dret de confiscació per part l'Estat, però amb un comitè obrer de control en una regulació dictada després per Peiró el mes de març, una disposició que desagradà Negrín, que reclamava més poder per al Govern a canvi del suport financer a les empreses. A partir de l'estiu de 1938, la nacionalització, que anul·lava la gestió obrera, progressà molt ràpidament al País Valencià, igual que a Catalunya.

En el cas de la indústria adaptada per a la producció de guerra, eren divuit al començament de 1938, es trobaven en dotze localitats i ocupaven 7.271 treballadors. A aquestes empreses autòctones, cal afegir-hi les traslladades pel Govern de la República del centre d'Espanya al País Valencià, com els equips de fabricació de bales de Toledo i els de material d'aviació dels voltants de Madrid, que passaren a Novelda i Elx. Aquestes indústries traslladades ocupaven més de 4.500 obrers en set empreses situades en tres localitats. Al començament de 1938, el quaranta per cent de les fàbriques de material per a la guerra del territori del País Valencià pertanyien a l'Estat republicà, mentre que el seixanta per cent eren dirigides per comitès obrers o pels antics propietaris. La proporció en mans de l'Estat anà creixent, però el trenta per cent de les fàbriques de guerra autòctones —sense comptar les de nova creació pel Govern republicà— continuaren al marge de la nacionalització. Hi va haver casos d'antics propietaris que s'esforçaren a recuperar el control de les seves empreses per mitjà de la seva nacionalització per part l'Estat en contra dels comitès obrers, generalment de la CNT, que ara els dirigien. Fou aquest el cas, a Dénia, de dues fàbriques de joguines convertides en productores d'armament. Hi ha-

gué propietaris que continuaren controlant les seves fàbriques, com en el cas de la Cooperativa Metal·lúrgica d'Elda, formada pels empresaris, que seguiren treballant per al Govern sense ser sotmeses al control obrer ni a la nacionalització estatal.

Al començament de 1938, eren unes tretze mil persones les que treballaven en la producció per a la guerra al País Valencià —seixanta mil a Catalunya— i, si bé la seva producció havia de ser inferior a la catalana en volum, la seva capacitat de producció era superior en el cas de les bales i equivalia a la meitat en les granades.

Malgrat el bloqueig marítim i els bombardeigs, les indústries situades al País Valencià —sobretot les d'armament— patiren menys les restriccions del comerç que l'agricultura —bàsicament la d'exportació— i disposaren de les matèries imprescindibles i de mà d'obra qualificada, atès que va ser militaritzada en el seu lloc de treball, mentre que no es feia cap distinció en el cas dels camperols.

LES COL·LECTIVITZACIONS I EL CONSEJO DE ARAGÓN

A mesura que les columnes de milicians comandades pels anarquistes Buenaventura Durruti, Antonio Ortiz i Domingo Ascaso, procedents de Catalunya, ocupaven l'Aragó oriental, la CNT era reconstruïda a la zona, eren liquidats els individus considerats de dretes que no havien fugit a Aragó en mans dels enemics de la República i els llibertaris propiciaven les col·lectivitzacions. Però les columnes sortides de Catalunya no aconseguiren conquerir Osca ni Terol i foren aturades abans d'arribar a Saragossa. Un llarg front s'estabilitzà en forma d'una línia de trinxeres i posicions i romangué estàtic fins a la batalla de Belchite, l'agost de 1937, però aquesta ofensiva republicana no aconseguí trencar el front. La conquesta republicana de Terol, al començament de 1938, durà poc, en ser reconquerida la plaça pels nacionals el mes de febrer.

Van ser els anarcosindicalistes els promotors de la col·lectivització a Aragó. La majoria d'aquells apòstols armats provenia de les ciutats —encara que alguns eren de procedència rural— i acaronava el somni del suposat igualitarisme natural del camp. El que es proposaven i imposaven podia ser atractiu per a jornalers sense terra, però era poc escaient per als milers de petits propietaris d'una zona on predominaven els petits contribuents.²⁸ Al costat dels que es prestaven voluntàriament a cultivar en comú les terres de tots, hi havia aquells que ho feren per coacció. Igual que en altres llocs, la prohibició de l'arrendament de terres i del treball assalariat empenyia els camperols a ingressar a la col·lectivitat, però no desaparegué la petita propietat.

Durant tot l'estiu de 1936 existí una confusió entre col·lectivització, «socialisme integral» i requis per a mantenir les columnes de milicians. Tal com deia el 27 d'agost de 1936 el periòdic *Frente* de la columna de Durruti: «Es una ley de vida que los ejércitos vivan sobre el terreno que han conquistado.»

No s'han de projectar anacronismes. L'alliberament de la dona no formava part del procés revolucionari. Les milicianes —una imatge prodigada per la propaganda gràfica del moment— foren retirades aviat del front per passar als serveis auxiliars de segona línia o a la rereguarda. Les camperoles aragoneses restaren absents dels comitès revolucionaris locals i de la gestió de les col·lectivitats, encara que seguiren treballant al camp. Els caps masculins de família foren els únics protagonistes del procés de canvi. El salari mínim va ser fixat en deu pessetes per als homes i en sis per a les dones.

El localisme posava en perill una economia comercialitzada i el 16 d'octubre es constituí a Bujaraloz, amb el consentiment de Durruti, el Consejo de Defensa de Aragón, presidit per Joaquín Ascaso, obrer de Saragossa, i la composició del qual era exclusivament anarquista. Tenia per missió coordinar i reglamentar la col·lectivització, superar l'atomització del poder i posar fi als excessos de les columnes que ocupaven el territori. Fou malvist per la Generalitat de Catalunya, responsable del front d'Aragó. El Govern de la República, presidit pel socialista Largo Caballero, també es resistia al reconeixement oficial del Consejo de Aragón. Però amb l'entrada de quatre ministres anarcosindicalistes al gabinet Largo Caballero, el 25 de desembre de 1936 s'hagué de reconèixer aquell poder autònom regional. A canvi, entraren al Consejo de Aragón representants de les altres forces del Front Popular, però l'hegemonia anarquista restà inalterada. Fins i tot Ascaso fou nomenat delegat del Govern de la República a Aragó, de manera que aparentment els anarcosindicalistes contribuïen al restabliment del poder de l'Estat republicà a la regió. Els consells municipals van ser remodelats d'acord amb la mateixa composició que tenia el Govern de la República. La seu del Consejo de Aragón radicà a la població de Casp.

Per a blindar el procés col·lectivitzador, el Consejo de Aragón convocà, el febrer de 1937, un congrés de la nova Federació Regional de Col·lectivitats Agràries d'Aragó. Hi assistiren quatre-cents delegats de 275 col·lectivitats, que deien aplegar 141.430 camperols. Es decidí crear una caixa rural i el secretari de la nova federació va ser el mestre d'escola José Mavilla. No existeixen dades sobre la participació de la FETT de la UGT en el procés col·lectivitzador d'Aragó, però els socialistes denunciaven que les col·lectivitzacions no eren voluntàries i, a més, hi censuraven l'hegemonia total dels anarquistes.

Els sectors més radicals s'oposaven al monopoli de l'exportació que el Consejo de Aragón volia tenir. Era necessari exportar oli, ametlles i safrà per obtenir altres subsistències imprescindibles. Pel port de Tarragona s'arribaren a vendre 551.000 quilos d'oli, 20.000 d'ametlles i 789 de safrà i s'importaren 600.000 quilos de queviures. La comarca més col·lectivitzada, que fou la de Binéfar-Montsó, acusà el Consejo de Aragón de «labor contrarevolucionaria» i pretengué actuar autònomament.

Després de la sortida dels anarcosindicalistes del Govern de la República, un decret de l'11 d'agost de 1937 dis-

solgué el Consejo de Aragón, substituït per un governador general, mentre que els consells municipals eren suplantats per comissions gestores governatives, sense els anarquistes. Fou inútil la protesta del secretari general de la CNT, Marià Rodríguez Vázquez, davant dels ministres Irujo i Zugazagoitia. Començà la detenció d'anarquistes, acompanyada de la dissolució de collectivitats per l'onzena divisió, comandada pel comunista Lister. Tot acabà el març de 1938, quan el front d'Aragó es desplomà i quaranta mil refugiats fugiren cap a Catalunya, parcialment ocupada també per l'enemic.

Sobre el tema de les collectivitzacions es compta des del 2013 amb una monografia de tres cents planes sobre el poble de Queretes, a la comarca del Matarranya, pertanyent a la província de Teruel.²⁹ L'experiència, impulsada pels anarcosindicalistes, minoritaris al poble, es començà a dissoldre l'agost de 1937, però encara durà fins al desembre del mateix any.

La desfeta republicana acabà amb l'experiència de les collectivitzacions a Catalunya, el País Valencià i la part oriental d'Aragó. El fenomen, inseparable de la Guerra Civil i del context excepcional que el conflicte armat generà, no ha de ser estudiat fora d'aquell marc, que el condicionà i determinà.

NOTES I REFERÈNCIES

[1] De ben poca cosa servia per a l'ocasió el concepte de comunisme llibertari aprovat pel congrés de la CNT celebrat a Saragossa el maig de 1936. Aleshores s'havia imposat el comunisme d'inspiració agrària i artesanal damunt l'intent d'adaptació de l'anarquisme a la complexitat de la societat industrial, com proposava el publicista àcrata Diego Abad de Santillán (Sinesio Baudilio García Fernández), que havia publicat a Barcelona pocs mesos abans *El organismo económico de la revolución. Cómo vivimos y cómo podríamos vivir en España*. Fou l'únic assaig d'un anarquista espanyol traduït a l'anglès i a l'holandès. Abad de Santillán formà part del Consell d'Economia de Catalunya durant l'estiu de 1936 i després fou conseller d'Economia del Govern de la Generalitat entre el desembre de 1936 i l'abril de 1937. Intervingué en la pacificació dels revoltats el maig de 1937 a Barcelona malgrat trobar-se ja allunyat de la línia de participació governamental. Des del punt de vista doctrinal, un paper similar al d'Abad de Santillán tingué a València Higinio Noja, que publicà el 1937 *La obra constructiva de la revolución*. Convé advertir que comunistes i socialistes tampoc no tenien un programa clar en el tema de la socialització de l'economia i que també es mogueren dins uns paràmetres pragmàtics i contradictoris després del 19 de juliol de 1936. La traïció de l'apoliticisme antiestatal no fou la causa de tots els mals per als anarquistes, com alguns d'ells dirien més tard. Entrar en els organismes governamentals responia a la necessitat de no deixar els mecanismes de control de l'aparell de govern en mans de

les restants organitzacions antifeixistes i de consolidar els canvis en marxa. En qualsevol cas, les contradiccions ideològiques serien per als anarquistes superiors a les que també experimentaren totes les altres forces del bàndol republicà.

- [2] Fins al 30 d'octubre de 1936 tingué lloc la mort de la meitat dels 8.360 executats, la gran majoria sense cap mena de judici, a la rereguarda de la Catalunya de la Guerra Civil.
- [3] Walter TAUBER. «Les tramways de Barcelone collectivisés pendant la révolution espagnole, 1936-1939». *Bulletin d'Information. Fondation Internationale d'Études Historiques et Sociales de la Guerre Civile d'Espagne de 1936-1939* (Perpinyà), núm. 2 (1977).
- [4] Albert GIRONA. *Guerra i revolució al País Valencià, 1936-1939*. Tres i Quatre, València 1986.
- [5] David BALLESTER. *Els anys de la guerra: la UGT a Catalunya, 1936-1939*. Columna i Fundació Josep Comaposada, Barcelona 1998.
- [6] Margarida COLOMER. *Josep Calvet i Móra: la trajectòria d'un rabassaire argentoni, 1891-1950*. Ajuntament d'Argenton, Argenton 1996.
- [7] Josep Maria BRICALL. *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939). Evolució i formes de la producció industrial*. Edicions 62, Barcelona 1970.
- [8] Pelai PAGÈS. *La Comissió d'Indústries de Guerra de la Catalunya (1936-1938)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2007.
- [9] Albert PÉREZ BARÓ. *Trenta mesos de collectivisme a Catalunya*. Ariel, Barcelona 1970.
- [10] Ignasi CENDRA I BERTRAN. *El Consell d'Economia de Catalunya (1936-1939). Revolució i contrarevolució en una economia collectivitzada*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2006.
- [11] Walter L. BERNECKER. *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la Guerra Civil Española, 1936-1939*. Crítica, Barcelona 1982.
- [12] Palmiro TOGLIATTI. *Escritos sobre la Guerra Civil de España*. Crítica, Barcelona 1980; Vicenç GUARNER. *L'aixecament militar a Catalunya, 1936-1939*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1980.
- [13] Jordi CATALÁN. «La industria entre la guerra y la revolución, 1936-1939». Ponència presentada al Congreso de la Asociación Española de Historia Económica. Santiago de Compostella, 13 de setembre de 2005.
- [14] Antoni CASTELLS. *Les collectivitzacions a Barcelona 1936-1939: la collectivització-socialització de la indústria i dels serveis a Barcelona (ciutat i província), les agrupacions o concentracions d'empreses*. Hacer, Barcelona 1993.
- [15] *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya*. Vol. 2. Dau, Barcelona 2009. Nota del 13 de febrer de 1937.
- [16] Anna MONJO i Carme VEGA. *Els treballadors i la Guerra Civil. Història d'una indústria catalana collectivitzada*. Empúries, Barcelona 1986.
- [17] *Collectivitzacions al Baix Llobregat: 1936-1939*. Pròleg de Bernat Muniesa i introducció de Carles Santacana i Torres. Centre d'Estudis del Baix Llobregat i Publicacions de

- l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1989. Conté estudis sobre l'Hospitalet, el Prat, Sant Feliu, Sant Boi, Sant Vicenç dels Horts, Masquefa i Molins de Rei.
- [18] J. M. COBOS i Maribel OLLÉ. «La colònia Sedó d'Esparreguera». A: *Collectivitzacions al Baix...*; Josep PADRÓ I MARGO. «La colònia Güell, els anys de la collectivització». A: *Collectivitzacions al Baix...*
- [19] Andreu MAYAYO. *De pagesos a ciutadans: cent anys de sindicalisme i cooperativisme agrari a Catalunya, 1893-1994*. Afers, Catarroja 1995.
- [20] Albert BALCELLS. *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire, 1890-1936*. 2a ed. Llar del Llibre, Barcelona 1983.
- [21] Carles SANTACANA. «La collectivització a l'Hospitalet de Llobregat». A: *Collectivitzacions al Baix...*
- [22] Marciano CÁRDABA. *Campesinos y revolución en Cataluña. Colectividades agrarias en las comarcas de Girona*. Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, Madrid 2002.
- [23] Frank MINTZ. *Autogestión y anarcosindicalismo en la España revolucionaria*. Traficantes de Sueños, Madrid 2006. Andreu Mayayo dona per bona la xifra de quatre-centes.
- [24] Josep TERMES. *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener de 1937*. Afers, Catarroja 2005.
- [25] Aurora BOSCH. *Ugetistas y libertarios. Guerra Civil y revolución en el País Valenciano, 1936-1939*. Institució Alfons el Magnànim. Diputació Provincial de València, València 1983; Julián ZOMEÑO. *Colectivizaciones y cooperativas en Castellón de la Plana, 1936-1939*. Tesi doctoral. Universitat de València, València 1980.
- [26] J. M. SANTACREU SOLER. *L'economia valenciana durant la Guerra Civil*. Institució Alfons el Magnànim, València 1992.
- [27] Terence SMILTH. *La CNT al País Valencià, 1836-1939*. Eliseu Climent, València 1977.
- [28] Julián CASANOVA. *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa 1936-1939*. Siglo XXI, Madrid 1985; 2a ed. Crítica, Barcelona 2006. Del mateix autor, *El sueño igualitario: campesinado y colectivizaciones en la España republicana, 1936-1939*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 1988.
- [29] Encarnita i Renato SIMONI. *Queretes. La collectivització d'un poble aragonès durant la Guerra Civil*. Associació Cultural del Matarranya, Calaceit 1913.

NOTA BIOGRÀFICA

Albert Balcells és membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, de la qual ha estat president, i és catedràtic emèrit d'Història Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona. Té la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya i la Medalla Narcís Monturiol al mèrit científic. El seu primer llibre va ser *El sindicalisme a Barcelona, 1916-1923* (1965). És coautor i director de la *Història de l'Institut d'Estudis Catalans* (2003-2006). Una quarantena de títols seus figuren a la Biblioteca del Congrés dels Estats Units. Els seus darrers llibres són *Llocs de memòria dels catalans* (2008), que rebé el Premi Carles Rahola de la Fundació Prudenci Bertrana; *El pistolerisme. Barcelona 1917-1923* (2009); *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric* (2010); *Els Estudis Universitaris Catalans, 1903-1985. Per una Universitat Catalana* (2011); *Puig i Cadafalch, president de Catalunya i la seva època* (2013); *La Mancomunitat de Catalunya 1914-1925. El primer pas vers l'autogovern des de la desfeta de 1714* (2014); *Vuit feministes catalanes entre 1889 i 1977* (2015) i, finalment, *La caricatura política a la Catalunya republicana* (2016). Albert Balcells ha coordinat el repertori de consulta electrònica lliure Monuments commemoratius de Catalunya (monuments.iec.cat) i dirigeix la revista *Catalan Historical Review*. També és director i un dels redactors de la més recent *Historia de Cataluña* publicada en espanyol i a Madrid el 2006.